

Rehák László

LUKÁCS TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ÁNAK IDŐSZERŰSÉGE

(A Marksizam u svetu 1978. évi 11—12. száma)

A belgrádi tekintélyes Marksizam u svetu c. folyóirat (főszerkesztő: Miloš Nikolić, szerkesztő Aljoša Mimica) az utóbbi két évben igencsak késik. Késését úgy igyekszik behozni, hogy gyakrabban jelenik meg kettős számban, olvasóit pedig azzal kárpótolja, hogy gondos szerkesztésben és terjedelmesen, valóban kettős számban közli egy-egy témát tárgyaló szövegeit. A legutóbbi 1978. évi 11—12. tematikai szám (ez év júniusában jelent meg) feltétlenül figyelmet érdemel. Mintegy 400 oldalt szentel Lukács György Történelem és osztálytudat-ának.

A közölt írások zöme a tanulmánykötet által kiváltott és a húszas években lezajlott vita anyagát mutatja be, jól érzékeltetve Lukács könyvének alapvető jelentőségét a marxizmus szempontjából általában és külön a maga idejében. Egy látszólag szűkebb szakterületen: a dialektika marxista értelmezése (méginkább leszűkítve az objektum-szubjektum viszonya) kérdése kapcsán sűrítve körvonalazza ez az 1923-ban megjelent tanulmánykötet, nemcsak a marxista gondolkodás, de a társadalmi viszonyokat alakító forradalmi gyakorlat már akkor jelenlévő két alapvető irányzatát. A tanulmánykötet gyújtópontjában (nemegyszer sarkosítva, polemizáló egyoldalúsággal is) jelen van a marxizmus antidogmatikus, alkotó jellegű értelmezése. Szembeszegül a marxizmust (mint megismerési módot, mint útmutatásain kibontakozó forradalmi gyakorlatot) kilúgozó és elszegényítő irányzattal. Ez utóbbi irányzat a maga idejében tovább él a megújított II. Internacionálén belül, de ez az irányzat, módosított köntösben, erőteljesen jelen van a kommunista mozgalomban is, és századunk második felében ezt a gyakorlatot és elméleti hozzáállást a marxizmus pragmatikus és dogmatikus sztálinista revíziójának nevezzük.

Lukács 1923-ban megjelentetett tanulmánykötete korszakalkotó a marxizmus értelmezésében mint nyílt gondolkodási rendszer, a zárt keretek közé nem kényszeríthető forradalmi gyakorlatot serkentő elmélete, amely egyrészt gyakorlati útmutató, másrészt pedig a forradalmi gyakorlat-

ban mint elmélet is tovább fejlődik és alakul. Noha Lukács tanulmánya a maga idejében a marxizmusnak még az elmélet és a gyakorlat egységét jelölő egyik alapvető kérdését tárgyalja, azért közvetve csak érinti a forradalmi gyakorlat lényeges kérdéseit is, amelyek nem is választhatók el szigorúan az elmélettől. Ezért nem veszt időszerűségéből a tanulmánykötet; nemcsak a marxizmustörténet szempontjából jelentős, hanem behatóan foglalkoznak vele századunk második felében is, különösen 1967 óta ismét sajtó alá kerül (szerbhorvát első kiadása: Zágráb, 1970., II. 1977., magyar nyelvű: Budapest, 1971.). A Lukács tanulmánykötetével foglalkozó háború utáni bibliográfiát A. Mimica, a Marksizmus u svetu szerkesztője a 390. oldalon ismerteti.

Ezért a belgrádi folyóirat az 1920-as évek vitáinak alapvető anyagával kapcsolatban (166—385. old.), három jelentős írást közöl mai szerzők tollából, sőt egy szerzőcsoport vitáját (19—165. old.) is. A szerkesztőség bevezető tanulmányát a 11—12-es számhoz Božidar Debenjak írta Történelem-osztálytudat-forradalom címmel.

A folyóiratban közölt és a húszas évek vitáját bemutató írások többsége először jelenik meg szerbhorvát nyelven. Kivételt képeznek Révai, Bloch és Korsch szövegei, amelyeket 1970-ben és 1971-ben közöltek ma már nehezen hozzáférhető folyóiratok. Tizenkét szerző írása (Rudas László két írással szerepel) érzékelteti az akkori idők vitáját, a vita korabeli résztvevőinek eredeti írásaival. Kivétel Lukács György 1970. július 20-án írt levélrészlete, amely a tanulmánykötet megírásának idejében és a mostanában jelentkező spontán osztálytudatra vonatkozó megjegyzését, valamint a spontán és a Lenin által bevezetett nem-spontán osztályöntudatra vonatkozó figyelmeztetést tartalmazza.

A kettős szám bevezető részében közli Laura Boella írását (19—67. old.) Eldologiasodás és forradalom: vita Lukácsról 1923—1933. címmel. Ez az írás valójában a szerző bevezető tanulmánya a Lukács-vita résztvevőinek írásait tartalmazó, 1977-ben közreadott olasz nyelvű gyűjtéményes kiadványához. Rudolf Schlesinger Lukács Történelem és osztálytudat-ának történelmi keretei című írásával szerepel (68—74. old.). Ez az írás a szerző hirtelen halála következtében, a Sussex University-n meg nem tartott előadásának vázlatára (először 1972-ben jelent meg). A harmadik tanulmány szerzője Mészáros István (75—120. old.), 1972-ben magyarul Münchenben jelent meg Véletlenszerű és szükségszerű osztálytudat címmel egy szerzők csoportja tanulmánygyűjtéményben. A kettős szám első része egy 1971-ben megjelentetett kerekasztal-beszélgetés jegyzőkönyvét is közli (121—165. old.). A vita résztvevői: Furio Cerutti, Detlev Claussen, Hans-Jürgen Krahl, Oskar Negt és Alfred Schmidt. A vitáról mai szemszögből a húszas évek Lukács-vitájának az időben megjelent dokumentációs kötete kapcsán az egész Lukács életművet vitatják, tehát a húszas évek „ifjú Lukácsát”, ahogy ők jelölik Lukács munkásságának ezt a szakaszát, a harmincas évek „önbírálatát” és a

későbbi szakasz munkásságát, elnevezésük szerint az „idősebb” (esetleg „érett”) Lukács időszakának eredményét.

A bevezető rész írásai bőséges anyagot szolgáltatnak az olvasónak ahhoz, hogy a maga idejébe helyezze, és erényeivel, valamint fogvatékoságaival együtt értékelje Lukács Történelem és osztálytudat kötetét, ezenkívül, hogy teljességében és sokrétű jelentőségében felmérje a filozófus és esztétikus életművét.

Božidar Debenjak, a bevezető szerzője, a következőképpen összegezi Lukács 1923-ban megjelentetett tanulmánykötetének jelentőségét: „... a szüntelen vita azokról a problémákról, amelyeket a Történelem és osztálytudat kiváltott... bizonyítja, hogy hiteles tapasztalatról van szó. A hiteles természetesen nem jelenti azt is, hogy egyben érvényes vagy helyes. De mint Lukács hiteles hozzájárulása, a jelenkor filozófiai problémáinak és a mai forradalmi stratégia problémájának mérlegelésében továbbra is nélkülözhetetlen.” A szerző még megjegyzi, hogy az 1967-ben írt előszó meghatározó fontosságú, mert ezzel maga Lukács helyezi történelmi keretekbe 1923-ban megjelent könyvét. Ez pedig már a hazai szempont és az időszerűség következménye, mert volt idő, amikor nálunk is szinte divattá vált Lukácsot önkényesen értelmezni, kulcskönyvnek tekinteni 1923-ban megjelent művét, és nemcsak visszaautasítani a szerző 1967-ben írt előszavát (ez már felfogás és álláspont dolga), de úgy is tenni, mintha az előszó nem is létezne.

Tanulmánya bevezetőjében a szerző, éppen a történelmi helyzetet konkretizálva utal arra, hogy abban a korszakban (1913—1914-ig, de különösen 1917—1920-ig), amelyet Lenin és R. Luxemburg egymástól függetlenül úgy jellemezett, mint a marxista elmélet válságát, az európai burzsoázia megmenekülését nem a saját erejének köszönhette, hanem a munkásosztály, különösképpen pedig a munkáspártok tehetetlenségének. Teszi ezt a szerző olyan marxi értelemben (a kerekasztal-vitázók Lukáccsal kapcsolatosan is utalnak ilyen módon, 121. old.), hogy nem az akadémizmus rossz értelemben vett szabványai szerint elemez, hanem ahogy Marx a majom anatómiáját az ember anatómiája alapján magyarázza, és nem fordítva. Mi már az elmúlt időszak tapasztalatainak, ismereteinek birtokában nyilván helyesebben értékelhetjük a történészek véleményét, mint a történelem részvevői. Ezt a lehetőséget nem mulasztjuk el Lukács akkori, de egész életműve értékelésekor sem.

Lukács abból a légkörből nőtt ki, amelyben még jelen vannak a II. Internacionálé marxistáinak nagy csatározásai a revizionisták és az ortodoxok közötti éles viták. A marxizmust még védelmezői is csak tanítás és tárgyilagos „tudományként” fogják fel, Kautsky és Hilferding nézetei pl. nem a történelmi materializmust tükrözik, hanem a materialista metafizikát. Az ortodoxok Marx álláspontjainak nagy többségét meg akarják tartani, és csak néhányat elvetni, a revizionisták viszont fordítva. Bernstein szétválasztja a „tudományt” és az „ideológiát”, és mindazt ami

mozgósíthatná a proletariátust, az „ideológia” szférájába utalja, mint a többé-kevésbé bizonytalan „hamis tudat”-ot. Az ortodoxok a marxizmust „tisza tudománynak” tekintik, amely igaz, hogy „rokonszenves” a proletariátusnak, de létezne a maga igazságaival a proletariátus nélkül is. Így a proletariátus is a marxizmus közötti kapcsolat megszakításával eljutnak a szubsztanciális materializmusig, egy hamis naturalizmusig — hangsúlyozza B. Debenjak — és ahhoz a felfogáshoz, mely szerint a történelmi folyamat egy kényszerű, szükséges pályán halad, s a forradalmár feladata csupán annyi, hogy a történelmi kényszer szolgálatába szegődjön (12. old.). Az ilyen leegyszerűsített jellemzés alapján nehézség nélkül felismerhető a marxizmus pragmatikus-dogmatikus későbbi revíziója is.

Hozzáfűzhetjük azonban, hogy napjainkban is, bár más köntösben, de lényegében azonos tartalommal, az emberi cselekvést és szabadságot hangsúlyozzuk, különösképpen a szubjektív tényező szerepének fontosságát a történelmi folyamatokban. Fichte filozófiájában is ez megy végbe, miután nem talál tárgyi megfelelő lehetőséget az adott történelmi helyzetben, radikalizálódik, önmagát radikalizálja és önmagában, mint szubjektumban hajtja végre a forradalmat. Ilyen formában a gondolat önmagába zárja a cselekvést, önmagán kívül viszont az ultraradikalizmusra hajlik.

Lukács a gyakorlati elméletet tartotta szem előtt, s ennek alapján újra időszzerűvé avatja Hegel felfogását, amely hangsúlyozza azt a körülményt, hogy az úgynevezett „tények”, a probléma elméleti közelítésének eredményei, s nincs olyan tény, amely ne lenne az elmélet által beárnyalva. Lukács tehát megkérdőjelezi az elmélet és a „tények” kényelmes szembeállítását, ami olyan jellemző a II. Internacionálé időszakára. Ilyen értelemben mindaddig, amíg a „tény” csak *factum brutum*, nem is kerül érintkezésbe az elméleti problémával. „Az ilyen álláspont — fejti ki B. Debenjak, (13—14. old.) — nagy hozzájárulást jelent a marxizmusról folytatott és a marxizmuson belül végbemenő dialektizálás érdekében. A forradalom kérdései most már nem tartoznak pusztán a gyakorlati forradalmi intézkedések tartományába — azokat a marxizmus alapvető elméleti kérdéseinek szemszögéből kell szemlélnünk. A marxista elmélet ezáltal újból visszanyeri eredeti jelentőségét. Újból „szubsztanciális” és nemcsak „reflektált” viszonyulás létesül az elmélet iránt.

A szerkesztőségi bevezető szerzője még két kérdést tárgyal: a dialektika és a szubjektum ténykedésének szoros kapcsolata folytán az objektív dialektika kérdését, valamint Lukács és Engels dialektika felfogását. Ennek kapcsán a nagyközönség számára ismeretlen körülményeket tár fel Engels dialektika felfogásának újabban feltárt okmányaiából. A másik kérdés (kevésbé részletezve) az ifjú Hegelre és a polgári kultúra értékeinek tárgyalására vonatkozik Lukács életművében.

Vitathatatlan, hogy a Marksizam u svetu 1978. november—decemberi

kettős száma tartalmilag, és mint szerkesztési vállalkozás is (a közölt írások és anyag válogatásával és megmunkálásával), egyike a kimagasló számoknak. A kettős szám hozzájárul majd a Lukács-i életmű árnyaltabb megértéséhez, de a marxizmus alapvető kérdéseinek átfogó elemzéséhez is.